

سرشناسه:	سازندگی، مهدی، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور:	عصمت پیامبران اولوالعزم ﷺ در دائرة المعارف قرآن لیدن: با تکیه بر پاسخ به شبهات / مؤلف: مهدی سازندگی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۷.
مرجع تولید:	دانشگاه مجازی المصطفی ﷺ
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۵۵۰-۵
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	دایره المعارف قرآن لیدن -- نقد و تفسیر
موضوع:	عصمت؛ Sinlessness*
موضوع:	عصمت -- جنبه های قرآنی؛ Sinlessness -- Qur'anic teaching*
موضوع:	عصمت (اسلام)؛ Sinlessness (Islam)
موضوع:	پیامبران اولوالعزم؛ Arch prophets*
موضوع:	پیامبران اولوالعزم در قرآن؛ Arch prophets in the Qur'an*
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده:	Almustafa International University/Almustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	۱۳۹۷ ع ۲ س ۳۲ / ۳۲۳ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷ / ۴۵
شماره کتابشناسی ملی:	۵۵۱۷۴۸۳

عصمت پیامبران اولوالعزم ﷺ در دائرة المعارف قرآن لیدن (با تکیه بر پاسخ به شبهات)

مؤلف: مهدی سازندگی

چاپ اول: ۱۳۹۷ ش / ۱۴۴۰ ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۵۶۰۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه

● ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸

تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ دورنگان: داخلی ۰۱۰۵ ۳۷۸۳۹۳۰۹ +۹۸ ۲۵

● ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

 <http://buy-pub.miu.ac.ir>

 @pub_almostafa

- مدیر انتشارات: سید اباذر هاشمی هریکنندی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت الله یزدانی
- ناظر فنی: محمد باقر شکری
- صفحه آرا: سید محسن عمادی مجد

عصمت پیامبران اولوالعزم عليهم السلام
در دائرة المعارف قرآن لیدن
(با تکیه بر پاسخ به شبهات)

مهدی سازندگی

دانشگاه مجازی
المصطفی صلى الله عليه وآله

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای بندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله‌علیه و مقام معظم رهبری (دام ظلّه‌العالی) می‌باشد. «جامعة المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

مقدمه دانشگاه مجازی

معنویت، همواره گمشده انسان در طول تاریخ بوده، و این پیام ماندگار انبیای الهی علیهم السلام است که در گوش اعصار پیچیده و انسان را به زندگی جاودانی دعوت می‌کند؛ پیامی که در آن به تمام نیازهای مادی و معنوی انسان، و رشد کامل ابعاد وجودی او اندیشیده شده و واجد معرفتی الهی است که می‌تواند همه جنبه‌های زندگی انسان را دگرگون کند و زندگی جدیدی را بنیان نهد.

دانشگاه مجازی المصطفی صلى الله عليه وآله

می‌کوشد تا با بهره‌گیری از روش‌های نوین فناوری اطلاعات و ارتباطات، پیام الهی خاتم پیام‌آوران، حضرت محمد مصطفی صلى الله عليه وآله و پیروان راستین ایشان را در اختیار علاقه‌مندان در هر نقطه خاکی قرار دهد تا سرآغازی برای زندگی الهی و پاک انسان معاصر باشد.

معاونت پژوهشی و تولید دانشگاه مجازی المصطفی صلى الله عليه وآله

این معاونت با همکاری گروه‌های علمی و صاحب‌نظران، برای پاسخ‌گویی به نیاز حقیقت‌طلبان و معرفت‌جویان، متون آموزشی و کمک‌آموزشی مورد نیاز را به زبان‌های مختلف تولید و ترجمه نموده تا در

رشته‌های آموزشی مورد استفاده فراگیران قرار گیرد و با توجه به استقبال و درخواست عموم علاقه‌مندان، اقدام به چاپ آنها کرده است.

این اثر با عنوان *عصمت پیامبران اولوالعزم عليهم السلام در دائرة المعارف قرآن لیدن (با تکیه بر پاسخ به شبهات)* که به زبانی علمی و با تأکید بر رویکرد پاسخ به شبهات، توسط استاد گران قدر جناب حجت الاسلام والمسلمین مهدی سازندگی به زیور نوشته آراسته شده، اثری با مبنای تاریخی و تحلیل محور است که بیانی مناسب دارد و در قالب اثری پژوهشی تنظیم شده است.

بدین وسیله از جناب استاد و دیگر همکارانی که در تنظیم این اثر کوشیدند، قدردانی می‌کنیم.

«خانه‌های خود را دانشگاه اسلامی کنیم»

دانشگاه مجازی المصطفی صلى الله عليه وآله

<http://ou.miu.ac.ir>

فهرست

مقدمه	۱۷
۱. کلیات	۲۹
مفهوم شناسی	۲۹
۱. استشراق	۲۹
۲. عصمت	۳۳
۳. نبی (نبوت)	۳۷
۴. اولوالعزم	۴۰
۵. گناه، و ترک اولی	۴۱
۶. سهو، نسیان	۴۶
تاریخچه و پیشینه بحث	۵۰
۱. پیشینه دایرة المعارف نویسی مستشرقان	۵۲
۲. انگیزه های دایرة المعارف نویسی	۵۲
الف) دایرة المعارف اسلام (۱۹۱۳ م)	۵۶
ب) دایرة المعارف قرآن لیدن (۲۰۰۱ م)	۵۸
ج) دایرة المعارف قرآن ألبورلیمن (۲۰۰۵ م)	۵۹
د) دایرة المعارف مطالعات قرآنی (۲۰۰۶ م)	۶۰
معرفی اجمالی دایرة المعارف قرآن لیدن	۶۲
۱. عناوین و مدخل های دایرة المعارف قرآن	۶۳
۲. شیوه تدوین دایرة المعارف قرآن لیدن	۶۵

۳. ویژگی های مثبت و نقاط قوت دایرة المعارف قرآن ۶۶
۴. نقاط ضعف، نارسایی ها و اشتباهات دایرة المعارف قرآن ۶۷
- بررسی روش های پژوهشی مستشرقان ۶۹
- ضرورت پاسخ گویی به شبهات مستشرقان ۷۰
- شیوه پاسخ گویی این تحقیق به شبهات مستشرقان ۷۳
۲. عصمت ۷۵
- انواع درجات معصومین علیهم السلام ۷۷
۱. ملائکه ۷۷
۲. پیامبران صلوات الله علیهم ۷۸
۳. امامان علیهم السلام ۷۹
۴. عصمت حضرت مریم و حضرت زهرا علیها السلام ۷۹
۵. عصمت نسبی برخی انسان ها از زشتی ها ۸۰
- اهمیت و جایگاه عصمت ۸۱
- ضرورت عصمت انبیا ۸۲
- قلمرو، مراحل و درجات، انواع و اقسام عصمت انبیا ۸۵
۱. قلمرو عصمت ۸۵
- عصمت علمی و عملی پیامبران ۸۵
- الف) ادله عقلی بر عصمت علمی ۸۷
- ب) ادله نقلی (قرآنی) بر عصمت علمی ۸۸
- ج) شواهد تاریخی بر عصمت علمی پیامبران ۹۰
۲. انواع و اقسام عصمت ۹۱
- الف) عصمت از خطا در دریافت وحی و ابلاغ آن ۹۲
- ب) عصمت از مخالفت با احکام الهی در عمل ۹۳
- ج) عصمت از اشتباه در موضوعات و مصادیق احکام ۹۵
- د) عصمت از اشتباه در مسائل عادی زندگی (فردی و اجتماعی) ۹۷
۳. مراحل و درجات عصمت ۹۷

رابطه عصمت با علم، اختیار، ایمان، اهداف و وظایف انبیا	۱۰۰
۱. رابطه عصمت با علم	۱۰۰
۲. رابطه عصمت و اختیار	۱۰۲
اختیار در لغت و اصطلاح	۱۰۲
۳. رابطه عصمت با ایمان	۱۰۵
۴. رابطه عصمت با اهداف و وظایف انبیا	۱۰۷
عصمت انبیا علیهم السلام از دیدگاه عقل	۱۱۰
۱. برهان لطف	۱۱۰
۲. بینش درونی و آگاهی ضمیر	۱۱۱
۳. وثوق و اطمینان و جلب اعتماد	۱۱۱
۴. شایستگی تلقی وحی	۱۱۴
۵. دلیل تربیت و ارشاد	۱۱۵
۶. لزوم اطاعت بدون قید و شرط	۱۱۵
عصمت انبیا علیهم السلام از دیدگاه قرآن	۱۱۶
عصمت انبیا علیهم السلام از دیدگاه روایات	۱۲۷
عصمت انبیا علیهم السلام از دیدگاه دانشمندان مسلمان و دیگر ادیان توحیدی	۱۲۸
۱. حقیقت عصمت نزد علمای امامیه	۱۲۹
۲. حقیقت عصمت نزد اهل سنت	۱۴۵
۳. حقیقت عصمت نزد اهل کتاب	۱۵۵
الف) عصمت در عقیده یهودیت	۱۵۶
ب) عصمت در عقیده مسیحیت	۱۵۹
دلایل مخالفان عصمت انبیا	۱۶۶
۱. آیات موهمه عدم عصمت	۱۶۶
۲. روایات موهمه عدم عصمت	۱۶۸
۳. توهم تأثیر منفی اعتقاد به عصمت پیشوایان دینی بر زندگی فردی و اجتماعی	۱۶۹
۴. ناسازگاری عصمت با طبیعت اختیار و غریزه انسانی	۱۷۱

- جمع بندی و نتیجه گیری ۱۷۵
۳. پیامبران اولوالعزم علیهم السلام ۱۷۹
- تعداد و مصادیق پیامبران الهی ۱۷۹
- تعریف پیامبران اولوالعزم علیهم السلام ۱۸۳
۱. صاحبان صبر و تحمل ۱۸۳
۲. صاحبان عهد و پیمان شدید ۱۸۴
۳. صاحبان کتاب و شریعت جدید ۱۸۶
- پیامبران اولوالعزم در قرآن ۱۹۱
- پیامبران اولوالعزم در روایات ۱۹۳
- پیامبران اولوالعزم و رسالت جهانی ۱۹۶
۱. دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله ۱۹۶
۲. مفاد ظاهر برخی آیات ۱۹۷
۳. نظریه تفصیل ۱۹۷
- تعداد و مصادیق پیامبران اولوالعزم ۱۹۸
- رسالت مشترک پیامبران اولوالعزم ۲۰۱
۱. تفاوت در احکام شریعت ۲۰۱
۲. دعوت به توحید در عبادت ۲۰۲
۳. امامت و رهبری امت ۲۰۳
۴. هدایت امت ۲۰۴
۵. اجرای احکام و حدود الهی ۲۰۵
- عصمت پیامبران اولوالعزم ۲۰۶
- تفاوت در مراتب، همسانی در عصمت ۲۰۶
۴. دیدگاه مستشرقان دایرة المعارف قرآن لیدن پیرامون عصمت پیامبران اولوالعزم علیهم السلام ۲۱۱
- بررسی نکات مشترک بین پیامبران اولوالعزم ۲۱۳
۱. نکات مثبت مشترک بین پیامبران اولوالعزم ۲۱۳
- الف) رفعت شأن پیامبران و دوری از زشت کاری ۲۱۳

- ب) علم غیب پیامبران الهی ۲۲۰
- ج) عدم امکان شرک در پیامبران ۲۲۱
- د) تأیید ضمنی اعتقاد مسلمانان به لزوم عصمت پیامبران ۲۲۲
- ه) عصمت، موهبتی الهی ۲۲۷
- و) پیامبران اولوالعزم، انبیای برگزیده ۲۲۹
- ز) هدایت یافتن پیامبران برگزیده ۲۳۰
۲. نکات منفی مشترک درباره پیامبران اولوالعزم علیهم السلام ۲۳۲
- الف) جواز ارتکاب لغزش غیر عمدی از ناحیه پیامبران ۲۳۲
- ب) تشکیک در جواز ارتکاب گناه پیش از نبوت ۲۳۵
- دیدگاه شیعه بر عصمت پیش از نبوت ۲۳۶
- ج) دخالت شیطان در وحی و القای وسوسه ۲۳۸
- تفاوت القاء و نفوذ شیطانی ۲۴۱
- د) تجربه خواندن وحی پیامبرانه ۲۴۴
- ه) انتساب اعتقاد به عصمت به شیعه ۲۴۸
- دیدگاه اهل سنت حول آیه تطهیر ۲۵۱
- و) ناسازگاری عصمت با طبیعت و فطرت انسانی ۲۵۵
- یکم: عدم ملازمه غرایز حیوانی با معصیت و خطا ۲۵۶
- دوم: وجود غرایز عقلانی ۲۵۷
- سوم: توفیق و لطف الهی ۲۵۷
- بررسی شبهات مربوط به عصمت حضرت نوح علیه السلام ۲۶۹
۱. نکات مثبت درباره حضرت نوح علیه السلام ۲۷۲
- الف) نوح اولین دعوت کننده به توحید ۲۷۲
- ب) نوح فرمانروای مقدس ۲۷۳
۲. نکات منفی درباره حضرت نوح علیه السلام ۲۷۴
- الف) نسبت دادن مطالب مخالف عصمت ۲۷۴
- ب) نسبت دادن خیانت به همسر نوح ۲۷۵
- بررسی شبهه اول (خیانت همسر نوح علیه السلام) ۲۷۷

- ۲۷۹ بررسی شبهه دوم (اهل نبودن فرزند نوح علیه السلام)
- ۲۸۱..... بررسی شبهه سوم (عدم استجابت دعای نوح علیه السلام و عذرخواهی او)
- ۲۸۳ بررسی شبهات مربوط به عصمت حضرت ابراهیم علیه السلام
- ۲۸۶ ۱. نکات مثبت درباره حضرت ابراهیم علیه السلام
- ۲۸۶ منزلت و جایگاه رفیع ابراهیم علیه السلام
- ۲۸۸ ۲. نکات منفی درباره حضرت ابراهیم علیه السلام
- ۲۸۸ الف) درخواست نابجای ابراهیم علیه السلام
- ۲۸۹ ب) نسبت شرک به پدران ابراهیم علیه السلام
- ۲۹۳ ج) درخواست بخشش برای کافر!
- ۳۰۱ د) نسبت دروغ‌گویی به ابراهیم علیه السلام
- ۳۰۶ ه) خلاف واقع‌گویی در ماجرای بت‌شکنی
- ۳۰۸ و) منافات ترس با عصمت ابراهیم علیه السلام
- ۳۱۱ بررسی شبهات مربوط به عصمت حضرت موسی علیه السلام
- ۳۱۲ ۱. نکات مثبت درباره حضرت موسی علیه السلام
- ۳۱۲ الف) پیامبری برجسته پیش از اسلام
- ۳۱۴ ب) بیشترین ذکر قرآن از موسی علیه السلام
- ۳۱۵ ج) موسی علیه السلام پیامبری مقاوم
- ۳۱۵ ۲. نکات منفی درباره حضرت موسی علیه السلام
- ۳۱۵ الف) حضرت موسی علیه السلام فاقد عصمت
- ۳۱۷ ب) تأثیر عهدین بر داستان موسی علیه السلام در قرآن
- ۳۱۷ ج) گمراهی موسی علیه السلام یا عمل شیطان
- ۳۲۰ تفسیر معنای ظلم
- ۳۲۱ تفسیر معنای ضالین
- ۳۲۲ د) خطای موسی علیه السلام و درخواست دیدن خداوند
- ۳۲۵ بررسی شبهات مربوط به عصمت حضرت عیسی علیه السلام
- ۳۲۸ ۱. نکات مثبت درباره حضرت عیسی علیه السلام

- ۳۲۸.....تنزیه و تقدیس ساحت عیسی عَلَيْهِ السَّلَامُ
- ۳۲۹.....۲. نکات منفی درباره حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَامُ
- ۳۲۹.....الف) جبریل یا یوسف پدر عیسی عَلَيْهِ السَّلَامُ!
- ۳۳۱.....ب) دعوت به شرک
- ۳۳۴.....بررسی شبهات مربوط به عصمت حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ۳۳۸.....۱. نکات مثبت درباره حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ۳۳۸.....الف) فضیلت‌های خدادادی پیامبر
- ۳۳۹.....ب) عظمت و بزرگی حبیب خدا
- ۳۳۹.....ج) فردی برگزیده
- ۳۴۰.....د) دارای مقام شفاعت
- ۳۴۰.....۲. نکات منفی درباره حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ۳۴۰.....الف) تردید در دریافت وحی
- ۳۴۵.....ب) نسبت شرک به پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ۳۵۰.....شواهد تاریخی بر موحد بودن پیامبر
- ۳۵۵.....ج) عدم توانایی پیامبر در بیان برهان
- ۳۵۷.....شواهدی از اعترافات مستشرقان بر استدلال قوی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- ۳۶۰.....د) تمایل پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مشرکان
- ۳۶۶.....ه) القای وسوسه توسط شیطان
- ۳۷۱.....۱. سستی پایه‌های افسانه‌های غرانیق
- ۳۷۲.....۲. افسانه غرانیق در منابع تشیع و اهل سنت
- ۳۷۵.....۳. براهین عقلی بر بطلان افسانه غرانیق
- ۳۷۶.....۴. ادله قرآنی بر بطلان افسانه غرانیق
- ۳۷۸.....۵. ادله روایی بر بطلان افسانه غرانیق
- ۳۸۳.....و) سستی و کوتاهی از ابلاغ رسالت
- ۳۸۸.....ز) نفی اصالت وحی قرآن
- ۳۹۳.....۱. اعتقاد به تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ یهودی و مسیحی
- ۳۹۴.....۲. دیدگاه برخی مستشرقان طرفدار اقتباس

- ح) امکان القای شیطان در وحی (افسانه غرائبق) ۴۱۲
- خاتمه ۴۱۹
- جمع بندی و نتیجه گیری ۴۲۰
۱. انواع شبهات مستشرقان ۴۲۰
۲. لایه های پنهان نسبت های ناروا به پیامبران ۴۲۲
- الف) عدم آگاهی صحیح از جایگاه و تاریخ پیامبران ۴۲۲
- دیدگاه اول: اسطوره انگاری گزاره های تاریخی قرآن ۴۲۲
- دیدگاه دوم: حقیقت جو و متعادل ۴۲۷
- ب) عدم شرکت فعال و تأثیرگذار محققان مسلمان ۴۲۹
- ج) اسرائیلیات و خدشه دار کردن عصمت انبیاء علیهم السلام ۴۳۱
- د) شیوه های طرح نادرستی ها توسط نویسندگان غربی ۴۳۳
۳. آسیب شناسی روش های خاورشناسان در مطالعات قرآنی ۴۳۶
- الف) عوامل معرفت شناختی (ذهنیت ها و پیش فرض ها) ۴۳۷
- یکم: تردید وسیع در سنت و تاریخ، به ویژه سیره پیامبران ۴۳۸
- دوم: بازگرداندن قرآن و سیره پیامبران به مبانی نصرانی و یهودی ۴۳۹
- سوم: تلاش برای اثبات و ارائه استدلال بر طبق فکرو نظریه خود ۴۳۹
- چهارم: مقایسه احکام اسلام و رخداد های تاریخی و عادات و اخلاق اسلامی با اسلوب اندیشه غربی ۴۳۹
- پنجم: عدم آشنایی کامل با زبان عربی ۴۴۰
- ب) عوامل منبع شناختی و خطای مراجعه ۴۴۰
- یکم: استفاده حداکثری از منابع اهل سنت و عدم توجه به منابع شیعه ۴۴۰
- دوم: انتخاب روایات ضعیف و منقطع از مصادر قرآنی ۴۴۷
- سوم: به دست آوردن نصوص و شواهد، از کتاب های ادبی و تاریخی .. ۴۴۷
- چهارم: اعتماد برداستان های ساختگی ۴۴۷
- پنجم: عدم توجه (یا تجاهل) به تفاوت ارزشی میان مصادر ۴۴۷
- ج) عوامل روش شناختی (خطای فهم و ابتلا به تفسیر به رأی) ۴۴۸

۴۴۸	موانع و مشکلات
۴۴۸	۱. عدم دسترسی به منابع اصیل و معتبر
۴۴۹	۲. عدم ارتباط دوسویه مجامع علمی - پژوهشی
۴۴۹	۳. صرف هزینه زیاد و زمان بر بودن
۴۵۱	۴. عدم همکاری مجامع علمی - پژوهشی
۴۵۱	۵. باور نداشتن به ضرورت وجود دایرةالمعارف جامع
۴۵۲	مسئولیت پژوهش‌گران مسلمان
۴۵۲	۱. نقد و بررسی مؤدبانه، نه ترجمه کورکورانه!
۴۵۳	۲. تهیه کتابخانه، نرم افزار و سایت‌های تخصصی
۴۵۴	۳. معرفی منابع مطالعاتی مستشرقان
۴۵۵	۴. ارتباط دوسویه با محققان مستشرقان
۴۵۶	۵. راه اندازی دوره‌های کوتاه مدت آشنایی با استشرق
۴۵۶	۶. فرهنگ سازی استفاده از دایرةالمعارف
۴۵۷	۷. برگزاری همایش‌های ملی و بین‌المللی
۴۵۸	۸. انتشار مجلات متعدد در حوزه‌های متعدد
۴۵۹	۹. بازنویسی و ویرایش دایرةالمعارف‌های قدیمی
۴۵۹	۱۰. استفاده از تجارب پژوهش‌گران مستشرق
۴۶۰	۱۱. پاسخ‌گویی به شبهات
۴۶۵	راهکارها و پیشنهادات
۴۶۵	۱. تدوین دایرةالمعارف‌های قرآنی
۴۶۵	۲. ساماندهی موضوعات تحقیق و پایان‌نامه
۴۶۶	۳. تخصصی کردن تحقیقات
۴۶۷	۴. شناسایی آثار و پژوهش‌های مستشرقین
۴۶۸	۵. معرفی برخی از آثار و سایت‌های فعال در زمینه مستشرقان
۴۷۱	کتابنامه
۴۹۵	ضمایم (مقاله مصونیت (عصمت))

مقدمه

حمد و سپاس بی‌کران خداوند عالمیان را که در پرتو روشن‌گری‌های پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام بزرگ‌ترین نعمت را که هدایت به صراط مستقیم باشد، نصیب ما نمود، و درود بی‌پایان بر اشرف مخلوقات، خاتم الانبیا محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت پاک و مطهرش عَلَيْهِمُ السَّلَام، و لعنت و نفرین خداوند بر دشمنان و منکران مقام و منزلت و فضایل آنان.

در این اثر پژوهشی تلاش شده است افزون بر بررسی موضوعات مطرح شده درباره عصمت پیامبران اولوالعزم عَلَيْهِمُ السَّلَام در *دائرةالمعارف قرآن لیدن* که نتیجه آن شناسایی و فراهم نمودن زمینه پاسخ‌گویی به شبهات و اشکالات پژوهش‌گران غیراسلامی و مستشرقان است، به دیگر جنبه‌های مهم از آثار فردی، اجتماعی، علمی، فرهنگی، تاریخی، سیاسی آن نیز پرداخته شود تا با بررسی این جنبه‌ها، به تأثیرات تربیتی باور به عصمت انبیا عَلَيْهِمُ السَّلَام بر حوزه‌های گفتار و رفتار و کردار فردی و اجتماعی بشری، و ارائه راهکارهای بی‌بدیل در زمینه گسترش این اعتقاد، و پرورش این موضوع و پرداختن به ساحت‌های مختلف آن، توانایی پاسخ علمی به مخاطبان در این موضوع افزایش یابد.

پس باید آسیب‌هایی که ممکن است باور به عصمت انبیا عَلَيْهِمُ السَّلَام را

تهدید کنند، شناسایی کرد و با شناسایی آسیب‌ها، عوامل اعتقاد به آن را تقویت بخشید. در این صورت می‌توان ثمره تربیتی و رفتاری آن را در اندیشه و گفتار و کردار به نظاره نشست و همیشه ادله‌ای محکم در مقابله با شبهات و دشمنی دشمنان اعتقادی در اختیار داشت.

مطلب دیگر درباره موضوع این اثر این است که احادیث نبوی صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام بی‌نقص‌ترین مفسر و مبین قرآن کریم هستند و از این رو برای تبیین شفاف‌تر آیات، از احادیث مرتبط با بحث «عصمت انبیا اولوالعزم علیهم السلام» نیز استفاده شده است. این امر را می‌توان از نکات برجسته این اثر دانست.

بیان مسئله

اعتقاد به عصمت پیامبران علیهم السلام به‌ویژه پیامبران صاحب شریعت و صاحب کتاب، که از آنها به «پیامبران اولوالعزم علیهم السلام» نیز تعبیر می‌شود، از ارکان و ضروریات تفکر اسلامی است. در تعریف عصمت، بین عالمان فریقین شیعه و اهل سنت اختلافاتی جزئی درباره سهو، یا نسیان یا ترک اولی وجود دارد، اما نوع ادله‌ای که برای اثبات ضرورت عصمت پیامبران می‌آورند، ناخودآگاه آنان را به تعریف واحدی از عصمت می‌رساند که در آن، مصونیت از هرگونه گناه، خطا و لغزش (بزرگ یا کوچک، عمدی یا سهوی) و در تمام عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی مندرج است. در این میان مستشرقان بیشترین تأثیرپذیری را از تفکر و باور و آموزه‌های اهل کتاب و اهل سنت داشته‌اند، تا آنجا که گاهی در باور به این موضوع، تعریف، تبیین و تعیین مصداق برای آن، مغرضانه یا ناآگاهانه به انحراف رفته‌اند.

این پژوهش درصدد است تا با بررسی منابع مکتوب و دیجیتالی و الکترونیکی مطالعاتی و تحقیقاتی مستشرقان، و دایرةالمعارف‌های تدوین شده در قلمروی این حوزه، به ویژه *دایرةالمعارف قرآن لیدن*، دیدگاه آنان را در مورد عصمت پیامبران اولوالعزم علیهم‌السلام بررسی و کاوش کند و اشکال‌ها و شبهات آن را پاسخ دهد.

البته در *دایرةالمعارف قرآن لیدن* تنها یک مقاله به طور مستقیم و با عنوان «مصونیت» به مبحث عصمت پرداخته است. مباحث دیگر مرتبط به عصمت، از درون مقالات معرفی پیامبران ۲۶گانه قرآنی و همچنین برخی مقالات مرتبط با مباحث انبیا و نبوت و شبهات قرآنی استخراج شد که عبارت‌اند از: مقاله «انبیا و نبوت»، ج ۴، ص ۲۸۹ - ۳۰۷، مقاله «نوح علیه‌السلام»، ج ۳، ص ۵۴۰ - ۵۴۳، مقاله «ابراهیم علیه‌السلام»، ج ۱، ص ۵ - ۱۱، مقاله «موسی علیه‌السلام»، ج ۳، ص ۴۱۹ - ۴۲۶، مقاله «عیسی علیه‌السلام»، ج ۳، ص ۷ - ۲۱، مقاله «محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم»، ج ۳، ص ۴۴۰ - ۴۵۸، مقاله «متشابهات»، ج ۱، ص ۷۱ - ۷۷، مقاله «مشکل القرآن»، ج ۱، ص ۵۳۵ - ۵۳۶، مقاله «ضالیت»، ج ۱، ص ۱۸۵ - ۱۸۶، مقاله «عهد یا میثاق الهی»، ج ۱، ص ۴۶۴ - ۴۷۶، مقاله «نافرمانی (عصیان، معصیت، خطا)»، ج ۱، ص ۵۳۶ - ۵۳۸، مقالات «پیامبران الهی که نامشان در قرآن آمده: آدم و حواء، ادریس، صالح، شعیب، یعقوب، یوسف، سلیمان، عزیر، یحیی، یونس، داود، اسماعیل، اسحاق علیهم‌السلام».

این پژوهش یک تحقیق مسئله‌مدار و کاربردی است که درصدد شناسایی نقاط ضعف و قوت دیدگاه‌های مستشرقان درباره مسئله عصمت انبیای اولوالعزم علیهم‌السلام، برای استفاده پژوهش‌گران است.

با توجه به رویکرد غالب تحقیقات مستشرقان در زمینه علوم و معارف اسلامی، و وجود منابع مکتوب و دیجیتال فراوان در این زمینه، مبنی بر زیر سؤال بردن و شبهه افکنی و طرح سؤالات شبهه برانگیز، و در پاره‌ای از موارد دامن زدن به مباحث اختلافی میان فرق و مذاهب اسلامی، و نبود یک منبع منسجم و به روز در زمینه پاسخ‌گویی به شبهات مطروحه در این منابع، یا عدم رویارویی با آن، و همچنین تأکید مکرر قرآن و اولیای دین بر دفاع همه جانبه از اصول و فروع دین، پژوهش‌گر این تحقیق درصدد بررسی و پاسخ‌گویی به این مسئله برآمده است که چه نقاط ضعف و قوتی در این‌گونه دایرةالمعارف‌ها وجود دارد تا پژوهش‌گران و محققان بتوانند برای پاسخ‌گویی به شبهات از آنها استفاده کنند؟

اهمیت و ضرورت پژوهش

اهداف و آرمان‌های جوامع بشری هنگامی جامه عمل می‌پوشند که از رهبران و پیشوایان شایسته برخوردار باشند. بی‌توجهی به این مسئله، دستیابی به اهداف مورد نظر را با مشکل مواجه می‌سازد، چنان‌که امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «اگر قدرت و مدیریت در دست انسان‌های نالایق قرار گیرد، جامعه به انحطاط می‌گراید و سرانجام به تباهی رومی‌نهد».^۱ حرکت روبه‌کمال برای جامعه، جز در سایه راهبری خردمندانه و عاری از اشتباه پیشوایان محقق نمی‌شود.

تجربه تلخ جامعه اسلامی پس از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، گواه صادقی بر این امر است که چگونه به دلیل حاکمیت حاکمان ناصالح، حاکمیت

۱. سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

الهی از مجرای اصلی خود خارج شد و در مسیری خلاف آنچه خداوند متعال مقرر فرموده بود، قرار گرفت که نتیجه‌اش افول و حرکت قهقرایی جامعه به سمت ضد ارزش‌ها و دنیاگرایی بود.

بحث عصمت در اصول عقاید اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد و بدون آن نمی‌توان یک جهان بینی روشن و بدون نقص ارائه کرد، زیرا در جهان بینی از مبدأ و مقصد عالم و راهی که برای رسیدن انسان به مقصد وجود دارد، بحث می‌شود و بدون عصمت، هرگز راهی تضمین شده و مطمئن وجود نخواهد داشت. به این ترتیب تمام ارکان جهان بینی متزلزل خواهد بود. این گونه است که در مباحث اعتقادی و به ویژه در بحث راه شناسی و راهنماشناسی، عصمت وسائط و راهنمایان (انبیاء و امامان) موقعیت خاصی پیدا می‌کند.

خلاصه آن که عصمت از ارکان و ضروریات باور به نبوت پیامبران علیهم السلام، به ویژه پیامبران اولوالعزم علیهم السلام است و در تمام عرصه‌های زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی تأثیرگذار می‌باشد. با پالایش این عقیده از عقاید فاسد و باطل و تقویت و رشد و تعالی باور صحیح، زمینه تحولات بنیادین فکری و رفتاری در حوزه فردی و اجتماعی آماده می‌شود، و پیامبران علیهم السلام به منزله تنها مرجع دستیابی به سعادت دنیوی و اخروی جوامع بشری معرفی می‌گردند. بدین سان زمینه ارتقای فکری و رفتاری و تعامل جوامع بشری برای رسیدن به مدینه فاضله فراهم می‌آید.

در تبیین اهمیت موضوع از جهت منبع، باید به این نکته اشاره کرد که در عصر حاضر نه تنها مسلمانان، بلکه پیروان ادیان توحیدی دیگر (مغرضانه یا منصفانه و محققانه) در جمع‌آوری، تدوین، تولید و پژوهش

در علوم اسلامی نقش ایفا می‌کنند و با توجه به این که *دائرةالمعارف قرآن لیدن* در دهه اخیر به عنوان یک منبع علمی کثیرالمراجعه در مجامع علمی و پژوهشی معرفی و استفاده می‌شود، ضرورت بررسی چنین منابعی توسط متخصصین متعهد و مسلمان که از سرچشمه زلال اهل بیت علیهم السلام بهره‌مند هستند، بیش از پیش احساس می‌شود.

در تبیین ضرورت و اهمیت موضوع از حیث کاربرد نیز باید متذکر شد که یکی از ویژگی‌های اساسی در حکومت اسلامی این است که رهبران و حاکمان افزون بر نقش هدایت و رهبری جامعه به سمت کمال و تعالی جسم و روح انسان،^۱ نقش «اسوه»، «مقتدا» و «الگو» را بر عهده دارند،^۲ چراکه عصمت ملکه بازدارنده معاصی است و فرد را از گناه و معاصی مصون می‌کند و منجر به رشد و کمال او می‌گردد؛ بنابراین تنها فردی که لیاقت اسوه شدن و مقتدا شدن را دارد، فرد معصوم است.

پیشینه پژوهش

با بررسی، تحقیق و جست‌وجوی تقریباً کامل در میان منابع و آثار مکتوب و دیجیتال، نتایج زیر حاصل شد:

الف) نسبت به اصل مسئله «عصمت»، کتاب‌ها و مقالات و

۱. چنان که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا﴾ (انبیاء، آیه ۷۳) و ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ﴾ (الأنعام، آیه ۹۰).

۲. چنان که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ﴾ (ممتحنه، آیه ۶) و ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ﴾ (ممتحنه، آیه ۴) و ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ (أحزاب، آیه ۲۱).

پژوهش‌های فراوانی از قرون آغازین اسلام تاکنون توسط علمای فریقین تألیف شده، و شبهات و اشکالات مخالفان و مغرضان، توسط دانشمندان متعهد پاسخ داده شده است.

در کتاب‌های شیعه و اهل سنت درباره اصل این موضوع عمدتاً به دو شکل بحث شده است:

شیوه نخست: دانشمندانی که در کتاب‌های خود به صورت تخصصی به این موضوع پرداخته‌اند؛ مثلاً سید مرتضی رحمته‌الله (۳۵۵-۴۳۶ ق) در *تنزیه الانبیا* پرسش‌هایی درباره عصمت هر پیامبر به صورت مجزا مطرح کرده و بدان پاسخ می‌دهد. او در پاسخ به پرسش‌ها و شبهات، اطلاعات لغوی، ادبی، کلامی، تفسیری، فقهی و... را به میان می‌آورد و در هر باب می‌کوشد که گمان خلل در عصمت نبی را مرتفع سازد. پاسخ‌های وی متنوع و متکثر است و می‌تواند پاسخ‌گوی گروه‌های بسیاری باشد. پس از سید مرتضی رحمته‌الله برخی از علمای جهان اسلام کتاب‌هایی در همین موضوع به رشته تحریر درآورده‌اند: *عصمة الانبیا* اثر فخر الدین رازی (متوفی ۶۰۶ ق)؛ *تنزیه الانبیا عن تسفیه الأغبیاء* اثر جلال الدین سیوطی (م ۹۱۱ ق)؛ *تنزیه المصطفی المختار عمّا یشبه من الاخبار والآثار*، تألیف احمد وفائی (متوفی ۱۰۸۶)؛ *تنزیه الانبیا*، تألیف شیخ مصطفی بن حسین بغدادی (بغداد ۱۳۲۳)؛ *تنزیه الانبیا*، تألیف زین العابدین کرمانی (تبریز ۱۳۴۴)؛ *التنبیه بالعلوم من البرهان علی تنزیه المعصوم عن السهو والنسیان یا التنبیه بالتنزیه*، تألیف محمد بن حسن حرّ عاملی (قم ۱۴۰۱)؛ *تنزیه الانبیا عمّا نسب الیهم حُثالة الاغبیاء*، تألیف ابن حمیر (بیروت ۱۴۱۱)؛ *تنزیه الانبیا و تأویل ما یظهر منه خلافه و الرد علی*

من یزعمُ تخطأتهم، تألیف شیخ محمدباقر استرآبادی به فارسی و ترجمه اردو از بخش اول تنزیه الانبیا، به قلم حسین هندی با عنوان تحفة الاتقیاء که در هند به چاپ رسیده است. ترجمه اردویی به نام تحفة الانبیا نیز موجود است که احتمالاً همان کتاب مذکور است.^۱

این دسته از کتاب‌ها فقط دیدگاه خود را بیان کرده‌اند و از آن دفاع نموده‌اند یا به نحو مقارنه‌ای دیدگاه‌های مخالف و موافق را مطرح، و دلایل آنها را مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند. با این حال کمتر دیده می‌شود که از دیدگاه غیرمسلمانان و مستشرقان بحثی به میان آمده باشد و از این زاویه به موضوع پرداخته باشند.

شیوه دوم: کتاب‌هایی که به صورت استطرادی و مناسبتی به طرح دیدگاه مستشرقان و غیرمسلمانان در زمینه موضوع عصمت انبیا اولوالعزم پرداخته‌اند؛ مثلاً کلیه کتاب‌هایی که در عصر حاضر در زمینه اعتقادات کلامی و معارف اسلامی و مطالعات قرآنی بحث کرده‌اند، این ویژگی را دارند.

ب) نسبت به موضوع «عصمت انبیا اولوالعزم علیهم السلام در دایرةالمعارف قرآن لیدن»؛ در برخی از مقالات مجله قرآن و مستشرقان به صورت حاشیه‌ای، در مورد بعضی زوایای آن پژوهش‌هایی صورت گرفته است.

ج) در زمینه نقد و بررسی مطالعات قرآنی مستشرقان؛ چند منبع مهم در ردّ اشکالات مستشرقان وجود دارد که به نام آنها اشاره می‌شود: کتاب الهدی الی دین المصطفی، اثر مرحوم علامه محمد جواد بلاغی رحمته الله و

۱. آقابزرگ طهرانی، ج ۴، ص ۴۵۶ و، ج ۱۴، ص ۲۰۵ و، ج ۲۱، ص ۱۸۳ و، ج ۲۴، ص ۱۴۷ و، ج ۲۶، ص ۲۲۳؛ ثقة الاسلام تبریزی، ج ۴، ص ۴۲۳.

کتاب المستشرقون و شبهاتهم حول القرآن، اثر سید محمد باقر حکیم رحمته الله و کتاب التمهید، مرحوم علامه معرفت رحمته الله، به ویژه جلد هفتم آن با عنوان شبهات و ردود حول القرآن الکریم؛ کتاب های مستشرقان و قرآن و شرق شناسی و اسلام شناسی غربیان اثر دکتر محمد حسن زمانی؛ و مجله های قرآن پژوهی خاورشناسان و قرآن و علم، منتشر شده در مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی رحمته الله.

د) برای نخستین بار است که موضوع عصمت پیامبران اولوالعزم علیهم السلام در این حجم و در این ساحت دایرة المعارف قرآن لیدن بررسی می شود؛ از این رو این تحقیق می تواند افق تازه ای را در زمینه بینش عمیق تر محققان در این ساحت بگشاید.

امتیاز این تحقیق نسبت به تحقیقات مشابه

مسئله عصمت، به ویژه در مورد پیامبران ادیان توحیدی که در حال حاضر نیز در سطح عالم پیروانی دارند، یک موضوع مبنایی و اصولی است و زیربنای بسیاری از اعتقادات و احکام و رفتار معتقدان به این پیامبران به شمار می رود؛ از این رو می تواند در نوع برداشت ها و تغییر بینش و رویکرد تعاملی با آموزه های آن بزرگواران تأثیر بسزایی داشته باشد، و موجب تحوّل بنیادین در ساحت های عقیدتی، فکری، رفتاری، فردی، خانوادگی، اجتماعی، اعتقادی و سیاسی شود.

با توجه به بکر بودن نسبی موضوع، در زمینه «عصمت انبیای اولوالعزم علیهم السلام در دایرة المعارف قرآن لیدن»، در منابع فارسی، عربی و انگلیسی، جست و جوی فراوانی صورت گرفت، اما منبع درخور توجهی که مستقیماً به این موضوع پرداخته باشد، یافت نشد. این امر می تواند ناشی

از نو بودن نگرش به موضوع عصمت انبیا، کمبود منابع تحقیقاتی و یا درک نشدن ضرورت پرداختن به چنین موضوعی باشد. به همین دلیل محقق این اثر ناچار به بیان تعریف عصمت، مبانی و اصول عصمت، و بیان انواع و اقسام آنها، به همراه توضیح مختصر دیدگاه‌های شیعه و اهل سنت و نظر داشت مستشرقان و سرانجام صاحبان مقاله در *دائرةالمعارف لیدن* در موضوع مورد بحث گردید.

هرکدام از این بخش‌ها نیز خود به زیربخش‌هایی تقسیم می‌شوند که برای شناخت بهتر مسئله ضروری هستند. ترتیب کار چنین است که برای آشنایی با مسئله، شناسایی عقاید و نظریات مستشرقان و درک مناسب منشأ و زمینه‌های دیدگاه‌های آنان لازم است، و پس از آن می‌توان به شناسایی شباهت و اشکالات پرداخت و در پایان به آن اشکالات پاسخ داد.

موضوع مورد بحث این پژوهش، عمدتاً در لابه‌لای مسائل مرتبط با مسئله از جانب فریقین بررسی شده، ولی کمتر به صورت مستقل به آن پرداخته شده است. هدف این تحقیق، بحث و بررسی عصمت پیامبران اولوالعزم علیهم السلام، به صورت تفصیلی و مستقل، و به دور از پیش‌داوری‌ها و پیش‌فرض‌ها و تعصبات عقیدتی و دینی، به شیوه تطبیقی (مقارنه‌ای) بین فریقین و مستشرقان است و با لحاظ کردن آیات و روایات و سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت معصومین علیهم السلام، در پی کشف حقیقت می‌رود.

روش پژوهش

تحقیق درباره موضوع عصمت پیامبران اولوالعزم علیهم السلام از نظر ماهیت، از نوع پژوهش بنیادی است، زیرا موجب افزایش دانش و درک ما از اشکالات

و شبهات موجود درباره موضوع می‌شود. در واقع هدف تحقیق ایجاد دانش بیشتر و درک بهتر پدیده‌ها از طریق بررسی نظریه‌های مختلف و سپس تأیید، تعدیل یا رد آنها است؛ به‌گونه‌ای که بر اساس نتایج تحقیق، تئوری‌ها و نظریات جدید بنا شوند.

در سراسر نوشتار، تصمیم و تلاش بر این بوده است که روش تحقیق در این پروژه به صورت توصیفی - تحلیلی مطرح شود؛ یعنی در هر مورد از براهین عقلی و دلایل نقلی اعم از قرآنی، روایی و تاریخی برای اثبات مدعا بهره گرفته شود و سرانجام به شبهات پاسخ داده شود.

روش گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای با استفاده از کتب، مقالات، اسناد، مدارک، سایت‌های اینترنتی، فضاهای مجازی، مجلات، ویژه‌نامه‌ها و مصاحبه‌ها است؛ بدین صورت که محقق نخست منابع مرتبط با مستشرقان را شناسایی کرده، سپس به حسب نیاز، آنها را ترجمه و سپس بررسی و ارزیابی می‌کند و پس از شناسایی محاسن و اشکالات و نقاط قوت و ضعف آنها، با مراجعه به قرآن و منابع روایی، آیات و روایاتی که به بحث مربوط می‌شده را از قرآن و کتاب‌های روایی استخراج کرده، سپس آنها را دسته‌بندی نموده و متناسب با آیات و روایات به تفاسیر و کتاب‌های حدیثی مختلف مراجعه کرده است. همچنین در بیشتر مواردی که گفته شد، نقطه‌نظرات نگارنده نیز در خلال بحث آمده است.

برای رعایت اختصار و قرآنی بودن مباحث، تنها به موضوعات و شبهاتی پرداخته شده است که مهم‌تر و تأثیرگذارتر و کاربردی‌تر به نظر می‌رسیدند. همچنین در پاره‌ای از موارد از روش تحلیل گفتمان استفاده

شده است؛ به این معنا که با بهره‌گیری از گفت‌وگوی مستقیم یا غیرمستقیم اساتید، به تفسیر گفته‌ها و اطلاعات به دست آمده اقدام شد و از نتایج آن به عنوان اطلاعات اولیه استفاده گردیده است.^۱

خدای بزرگ و منان را بر این نعمت شکر و سپاس می‌گویم که توفیق استفاده از محضر اساتیدی بزرگ و عالمانی وارسته را نصیبم فرمود و هدایت‌گری‌های بی‌دریغ و روشن‌گری‌های خالصانه آنها را مشعل فروزان راهم قرار داد.

بدین وسیله از استاد گرامی جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد حسن زمانی و استاد فرهیخته جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی و دیگر اساتید و دوستانی که زمینه‌ساز شکل‌گیری این پژوهش بودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم و از درگاه ایزد منان برای ایشان توفیقات روزافزون و صحت و عافیت را می‌طلبم.

در پایان از عزیزترین عزیزانم، پدر و مادر و همسر سپاس‌گزاری می‌کنم که تمام کامیابی‌های علمی زندگی خود را مدیون راهنمایی‌ها، تشویق‌ها و حمایت‌های بی‌دریغ آنان، و مهیا ساختن محیط علمی همراه با آرامش توسط آنان می‌دانم. از خداوند بزرگ سلامتی و سعادت دنیا و آخرت را برایشان آرزومندم.

۱. از این جمله می‌توان به استفاده از مصاحبه‌های انجام گرفته با اساتید که در سایت‌های مختلف خبری درج می‌شوند، اشاره کرد.